

УДК 821.111

**АСАБЛІВАСЦІ ГІПЕРТЭКСТАВАЙ ЛІТАРАТУРЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ РАМАНАЎ
«ДОМ ЛИСТЬЕВ» М. ДАНЛЕЎСКАГА І «ДРЕВО КОДОВ» ДЖ. С. ФОЕРА)****Т.А. КАШКАН****(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)**

*Даследуюцца асноўныя рысы гіпертэкставай літаратуры і паказваецца, што яны могуць быць як класічнымі, так і электроннымі. Выяўляюцца дадзеныя прыкметы ў раманах “Дом лісьцев” М. Данілеўскага і “Древо кодов” Дж. С. Фоера. Праведзены аналіз дазваляе сцвярджаць, што разнастайнасць і мультымедычнасць, выяўленая ў раманах, з’яўляецца асноўнай рысай дадзенай літаратуры. Будучы ўва-
сабленнем сучасных інфармацыйных тэхналогій, яна ўяўляе сабой мастацкі прыём гіпертэкставай літа-
ратуры, які імкліва развіваецца на сённяшні момант.*

Ключавыя словы: *гіпертэкст, постмадэрнісцкая паэтыка, электронная літаратура, неліней-
насць, фрагментарнасць.*

Н. Манькоўская падзяляе развіццё постмадэрнізму на чатыры фазы, апошняю з іх называе “цыфро-
вой постмодэрнізм” XXI стагоддзя, у якім “виртуалістыка” [1] займае першае месца. Ф. Джэймісан, у сваю
чаргу, называе постмадэрнісцкае грамадства “media society” [2]. Несумненна, і літаратура таксама развіва-
лася ў дадзеных рэаліях.

Для культуры, у прыватнасці, постмадэрнісцкай літаратуры XXI ст., становіцца характэрнай змена
акцэнтна з “содержимого на выражаемое”, значыць, форма і змест не маюць такога падзелу пры аналізе
і разглядзе, як якога-небудзь прадмета мастацтва [3]. Праводзячы паралель, для гіпертэкставай літаратуры
постмадэрнізму ўласціва адсутнасць сэнсавага цэнтру, апаведна з’яўляецца важным сам працэс чытання
і тое, якім чынам выражаецца тэкст. Аналізуючы гіпертэкставую літаратуру, мы выразна прасочваем
яе хуткае развіццё з перспектывамі, якія ідуць наперад.

Але дадзеную літаратуру не варта разглядаць толькі ў вузкім сэнсе – камп’ютэрную або электрон-
ную, як гэта рабілі заснавальнікі гіпертэксту Дж. П. Лэндаў (G. P. Landow) “Гипертекст: конвергенция
современной теории критики и технологий” («Hypertext: The convergence of contemporary critical theory
and technology», 1991) і Дж. Д. Болцер (J. Bolter) “Пространство для письма” (“Writing space”, 1993). У сваіх
працах вучоныя сцвярджалі, што ён з’яўляецца толькі электроннай літаратурай, асноўнай характэрнай ры-
сай якой з’яўляецца наяўнасць гіперспасылак.

Аднак, на наш погляд, кожны мастацкі тэкст можна назваць гіпертэкстам (як у электронным, так
і ў папяровым выглядзе), у якім слова, выраз, сказ, частка тэксту можа служыць не толькі спасылкай
на пэўны вобраз або эмоцыю (знешнія спасылкі), але і на які-небудзь мастацкі або немастацкі тэкст,
ад самага аўтара (унутраныя спасылкі). Прыкладамі гіпертэкставых твораў папяровага фармату
з’яўляюцца Біблія, раман М. Павіча (М. Павіћ) “Хазарский словарь” (“Хазарски речник”, 1984), У. Набо-
кава “Бледный огонь”, Х. Картасара (J. Cortázar) “Игра в классики” (“Rayuela”, 1963), Дж. Джойс (J. Joyce)
“Улисс” (“Ulysses”, 1922) і “Поминки по Финнегану” (“Finnegans wake”, 1939). Сярод твораў электроннага
фармату можна згадаць раманы М. Джойса (M. Joyce) “Полдень” (“Afternoon, A story”, 1990), Ш. Джэксан
(S. Jackson) “Лоскутная девочка” (“Patchwork girl”, 1995), Дж. Малоў (J. Malloy) «Ее звали Пенелопе»
 (“Its name was Penelope”, 1993) і г.д.

У 1965 г. Т. Нэльсан ўводзіць тэрмін “гипертекст”, адпаведна якому вучоны «описывает документы
с нелинейной структурной идеей», адносячы гэта да інфармацыйных тэхналогій [4].

Першапачаткова гіпертэкст як з’яву даследавалі пераважна ў лічбавых тэхналогіях і толькі ў 1980-х гг.
яго пачалі вывучаць у іншых галінах, у тым ліку і ў літаратуразнаўстве (О.В. Барст, М. Візэль, А. Геніс,
К.В. Давыдава, М.К. Конава, В. Схелтйенс і інш.)

Для таго, каб разглядзець дадзены феномен у адносінах да нашага даследавання падрабязней, звер-
немся да класіфікацыі гіпертэксту, якую прыводзіць М. Візэль у сваёй працы «Поздние романы Итало
Кальвино» [5].

Згодна М. Візэлю, гіпертэкст можа быць мастацкім і немастацкім. Да немастацкага тэксту адно-
сяцца даведнікі, інструкцыі, энцыклапедыі, да мастацкага гіпертэксту – любы мастацкі твор, які мае куль-
турную і мастацкую каштоўнасць з аўтарскай задумай.

Далей ён піша пра сеткавы і ізаляваны гіпертэкст. Прыкладам ізаляванага гіпертэксту з’яўляецца
“Полдень” М. Джойса, таму што дадзены твор можна прачытаць толькі на кампакт-дыску і чытаць яго
можа толькі адзін чытач. Да сеткавага гіпертэксту адносяцца творы, якія “живут” у Сетцы і даступны
адначасова для многіх чытачоў. Дадзеныя творы могуць аб’ядноўвацца ў сайты такіх самых твораў
(напрыклад, “Eastgate”) [6].

Па спосабу размяшчэння інфармацыі ў Сетцы вучоны падзяляе іх на “только чтение”, “чтение с комментариями”, “чтение – письмо”:

- “только чтение” мае на ўвазе ўспрыманне чытачом аўтарскай задумы ў творы;
- “чтение с комментарием”: у чытача-гледача, які ўспрымае не толькі тэкст, але і любыя мультымедыйныя элементы, ёсць магчымасць пакінуць сваё меркаванне ў спецыяльнай “гостевой книге”;
- “чтение – письмо”: гэта праекты ў сетцы, якія пастаянна развіваюцца і, у сваю чаргу, дзеляцца на “проекты одного автора” і “проекты с возможностью коллективного творчества”.

Праект аднаго аўтара прадугледжвае, што толькі аўтару адкрыты доступ да сайта, які ён можа адкрыць або абмежаваць для іншых карыстальнікаў.

Праект з магчымасцю калектыўнай творчасці прадугледжвае адкрыты доступ усім карыстальнікам. Прыкладам такога тэксту з’яўляецца сайт японскай паэзіі “Лягушатник”, у якім аўтар публікуе не толькі свае творы, але і творы іншых аўтараў.

Далей М. Візэль вылучае аксільны і дысперсны гіпертэкст.

Аксільны гіпертэкст – гэта тэкст з “кніжнай” структурай, напрыклад, раман Дж. Бакача “Декамерон”. Такія творы з’яўляюцца свайго роду звязкай паміж традыцыйнай кнігай і гіпертэкстам. Дысперсны гіпертэкст уяўляе сабой тэкст без выразнай апавядальнай структуры, чытанне адпаведна можна пачаць з любога месца апаведу [3].

Зыходзячы з дадзенай класіфікацыі, раманы амерыканскіх пісьменнікаў Марка Данілеўскага (M.Z. Danielewski) “Дом листьев” (“House of leaves”, 2000) і Джонатана Сафрана Фоера (J. S. Foer) “Древо кодов” (“Tree of codes”, 2010), якія мы даследуем, можна адесці да гіпертэкстаў.

Сучасныя тэхналогіі далі магчымасць пісьменнікам паказаць свае магчымасці і развіць у сваіх раманах рысы, характэрныя для мастацкага гіпертэксту, некаторыя з іх паспрабуем выявіць у дадзеным артыкуле.

Характэрнымі рысамі гіпертэксту з’яўляюцца цытатнасць, нелінейнасць, разнастайнасць і мультымедыйнасць, бясконцасць (межы і цэнтр тэксту задаюцца чытачом), дэцэнтрыраванасць, дэперсаналізацыя аўтара, фрагментарнасць і прыныцып мантажу. Яны ж, па меркаванні М. Візэля, з’яўляюцца і прыметамі постмадэрнісцкай паэтыкі [5].

Дэбютны раман М. Данілеўскага “Дом листьев” даволі цяжка чытаць хутчэй не па прычыне аб’ёму (700 старонак), а па прычыне нязвыклага і складанага фармату. Па сюжэце Уіл Нэвідсан са сваёй сям’ёй пераязджае ў дом, у якім ён развешвае камеры, каб потым зманціраваць дакументальны фільм. Але праз некаторы час дом мяняе свае памеры і становіцца большым. Уіл Нэвідсан вырашае вывучыць дадзеную з’яву. Яго даследаванне запісваецца на камеры ў доме, відэа называецца “Плёнка Нэвідсана”. Фільм, які атрымаўся, каменціруе сляпы стары Дзампана, рукапіс Дзампана, у сваю чаргу, знаходзіць татуіроўшчык Джоні Труэнт, які таксама піша да гэтага свой каментарый. Такім чынам, раман складаецца не проста з фрагментаў, а з асобных гісторый.

Па той прычыне, што разнастайнасць і нелінейнасць, па меркаванні А.М. Баранова, з’яўляюцца галоўнымі прыметамі гіпертэксту, то мэтазгодна пачаць менавіта з іх [7].

Разнароднасць і мультымедыйнасць найбольш ярка выражана і яе лёгка распазнаць у іншых раманах. Яна заключаецца ў выкарыстанні шрыфту, ілюстрацый, фотаздымкаў, вёрсткі, аўдыё- і відэаінфармацыі, адсылак да іншых немастацкіх матэрыялаў, што з’яўляюцца сродкамі ўздзеяння на чытача ў тэхнічным плане [5].

У рамане М. Данілеўскага “Дом листьев” аўтар выкарыстоўвае розныя шрыфты і памеры ў тэксце для дыферэнцыравання розных гісторый у творы, графічнае вылучэнне ў выглядзе падкрэсленых і закрэсленых слоў, выказаў, сказаў, фрагментаў тэксту (напрыклад, размова паміж Флэйзам і Людам “We knew what we’d find”, he said. “We knew that guy was dead” [8]) для экспрэсіўнасці ў пэўныя моманты апаведу. Таксама аўтар эксперыментуе з прасторай: размяшчае адзін і той жа сказ на цэлую старонку, часам невялікі ўрываек тэксту зверху, знізу, у вуглу, перавернуты дагары нагамі [8], а таксама хаатычна разбрасвае па старонцы словы. Вылучэнне колерам на працягу ўсяго рамана слова “дом” кожны раз прыцягвае ўвагу чытача да яго як да галоўнага канцэпту твора. Дадатковы тэкст у рамцы з люстрана размешчанымі літарамі ўнутры асноўнага тэксту, пропускі ў тэксце, нотны стан на старонку, выкарыстанне шрыфту Брайля выконваюць функцыю нагнятання напружанай і жажлівай атмасферы твора. Выкарыстанне рознага роду ілюстрацый (малюнкі, фотаздымкі, коміксы) адыгрывае істотную ролю ў творы і надае рэалістычнасць ўспрымання прачытанага.

Амерыканскі пісьменнік Дж. С. Фоер напісаў шэраг твораў, якія прынеслі яму літаратурную вядомасць. Кнігі аўтара перакладзены на шматлікія мовы, па іх здымаюць фільмы.

Дж. С. Фоер стварыў свой раман “Древо кодов”, узяўшы за аснову апавед польскага пісьменніка Bruno Schulz (Бруна Шульц, 1892–1942) “The street of crocodiles” (“Улица крокодилов”).

Сама гісторыя ўваходзіць у зборнік “Cinnamon shops” (“Коричные лавки”, 1934) [9], апавяданні якога не звязаны паміж сабой ні часовымі межамі, ні адзіным сюжэтам, а некаторыя з іх і зусім уяўляюць

сабой разважанні апавядальніка, замалёўкі. У «Улице крокодилов» ідзе аповед ад першай асобы, дзе апісваецца горад. Мова нарацыі, магчыма, многім падасца незразумелай, таму што яна мае шмат складаных, доўгіх, насычаных метафарами сказаў, што часам абцяжарвае разуменне прачытанага.

Так, любімае апавяданне Дж. С. Фоера «Улице крокодилов» спарадзіла раман «Древо кодов» [10]. Менавіта ў незвычайнай вёрсты рамана «Дрэва кодаў» выяўляецца разнастайнасць і мультымедычнасць: замест слоў, выказаў, прапаноў – пропускі, скрозь якія бачны на наступных старонках тэкст. Такім чынам, Дж. С. Фоер напісаў свой уласны твор, які можна прачытаць, падклаўшы пад кожную старонку ліст паперы.

Сутнасць нелінейнасці заключаецца ў нязвязнасці старонак паміж сабой традыцыйным спосабам, таму паслядоўнасць чытання губляецца, адпаведна, тэкст можна чытаць з любой старонкі. На думку М. Павіча, нелінейнае пісьмо, для якога характэрна дэцэнтрыраванасць, спарадкаванасць, найбольш дакладна адпавядае сучаснасці. Яно ўяўляе сабой непаслядоўнае развіццё сюжэта, разбітага на фрагменты, якія перамяшаны і не звязаны паміж сабой.

У рамане М. Данілеўскага «Дом листьев» адсутнічае выразная структура, нелінейнасць апавядання выяўляецца ў яго перапляценні фрагментамі гісторый. Перамяшчаючыся па «спасылках», г. зн. цытатах, яны прыводзяць чытача да новага ўрыўку. Як згадвалася вышэй, кожны фрагмент напісаны рознымі шрыфтамі для больш лёгкага размежавання дадзеных гісторый.

У рамане Дж. С. Фоера «Древо кодов» у тэксце прысутнічаюць унутраныя спасылкі, якія адсылаюць да апавядання Бруна Шульца «Улице крокодилов». Як згадвалася вышэй, гіпертэкст з’яўляецца нелінейным тэкстам з ўнутранымі тэкставымі спасылкамі, г. зн. цытатамі, якія з’яўляюцца характэрнымі не толькі для гіпертэксту, але і для літаратуры постмадэрнізму ў цэлым.

Наступная рыса гіпертэксту – фрагментарнасць. Яна ўяўляе сабой «элементы реальнасці, вобыч-ном прадставленні, разітальна аддаленыя друг ад друга» [11]. Такі разрыў лінейнасці апаведу, наяўнасць урыўкаў і іх абрывістасць, з’яўляецца яе характэрнай прыметай. Іншымі словамі, тэкст складаецца з частак, прычым прачытанне яго можна ажыццяўляць з любога месца.

Дадзеная рыса ярка выяўлена ў рамане М. Данілеўскага «Дом листьев», які складаецца з наступных фрагментаў:

- пераказ фільма «Плёнка Нэвідсана»;
- рукапіс Дзампана, прысвечаны аналізу дадзенага фільма, напісаны ў навуковым стылі;
- каментарыі татуіроўшчыка Джоні Труэнта да рукапісу Дзампана, які ён знаходзіць;
- тэкст, які складаецца з лістоў маці Джоні Труэнта, што знаходзіцца ў доме для вар’ятаў;
- каментарый выдаўца кнігі.

Таксама ў творах, якія мы даследуем, назіраем дэперсаналізацыю аўтара.

Р. Барт піша пра ідэі смерці аўтара (дэперсаналізацыя) у сваёй аднайменнай працы [12], якая ўяўляе сабой множнасць відаў пісьма. Паводле навукоўца, аўтар не можа стварыць сапраўдны арыгінальны тэкст, ён складаецца з вялікай колькасці цытат, якія адсылаюць да іншых крыніц. Такім чынам, тэкст прадстаўлены мноствам аўтараў, у якім чытач займае галоўнае месца.

У рамане М. Данілеўскага «Дом листьев» дэперсаналізацыя выяўляецца шматлікімі гісторыямі ўнутры твора, тым самым чытач не толькі можа чытаць дадзены раман па-свойму, але і ствараць яго разам з аўтарам. Гэта выразна прасочваецца на прыкладзе чытання татуіроўшчыкам Джонам Труэнтам, які як бы паказвае варыянт прачытання дадзенай кнігі.

У рамане Дж. С. Фоера «Древо кодов» раскіданыя словы і літары складаюць мноства варыянтаў чытання тэксту, тым самым чытач вольны чытаць твор па-свойму: ахопліваючы адразу ўсе словы, даступныя погляду на старонках, альбо паслядоўна «плыць» па тэксце.

Бясконцасць характэрна толькі для гіпертэксту, бо яго практычна немагчыма прачытаць цалкам па прычыне адсутнасці выразных межаў. Межы тэксту і цэнтр задаюцца самім чытачом, такім чынам робячы тэкст бязмежным.

У раманах, якія мы даследуем, бясконцасць абумоўлена магчымасцю для чытача ствараць свае межы тэксту, свой сэнс прачытанага і ў выніку ўласны твор.

Раман М. Данілеўскага «Дом листьев» стварае ўражанне неабмежаванага чытання па прычыне бясканцаў тэкстаў ўнутры тэксту. У кожнага чытача складаецца сваё суб’ектыўнае прачытанне. Напрыклад, ён можа, пачаць чытаць з каментарыя Джона Труэнта, аналізу Дзампана самага фільма, даследавання дома з «дзівацтвамі» Уілам Нэвідсанам і г.д.

Бясконцасць у рамане Дж. С. Фоера «Древо кодов» таксама прысутнічае, раман здаецца бязмежным, бо пры яго чытанні чытач сам задае межы, выбірае свае варыянты чытання твора.

На аснове аналізу раманаў М. Данілеўскага «Дом листьев» і Дж. С. Фоера «Древо кодов», можна зрабіць выснову аб тым, што сёння практычна кожны літаратурны твор у той ці іншай меры выяўляе

прыкметы гіпертэксту: часам яны ў большай меры суадносныя з яго класічнымі рысамі, а часам – з рысамі найноўшай электроннай літаратуры. З усіх прааналізаваных у артыкуле прыкмет гіпертэксту, у дадзеных раманах найбольш яркае мастацкае ўвасабленне знайшлі разнастайнасць і мультымедыйнасць, якія безумоўна з'яўляюцца спараджэннем сучасных лічбавых тэхналогій. У той жа час, у гэтых творах прысутнічаюць і класічныя рысы гіпертэксту – знешнія і ўнутраныя спасылкі. Падобнае спалучэнне, па-за ўсякім сумневам, уяўляецца вельмі прадуктыўнай мастацкай стратэгіяй сучаснай гіпертэкставай літаратуры, якая гэтак імкліва развіваецца сёння.

ЛІТАРАТУРА

1. Маньковская, Н. Эстетика постмодернизма / Н. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 347с.
2. Jamison, F. Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism / F. Jamison. – Durham, NC : Duke University Press, 1999. – 438 p.
3. Трускова, Е.А. Романские циклы Бориса Акунина: специфика гипертекста : дис. ... фил. наук : 10.01.01 / Е.А. Трускова. – Челябинск, 2012. – 160 л.
4. Лутовинова, О.В. Гипертекст: понятие, основные характеристики, возможные подходы к лингвистическому анализу / О.В. Лутовинова // Вестник ВГПУ. – 2009. – № 1. – С. 4–7.
5. Визель, М. Последние романы Итало Кальвино как образцы гипертекста [Электронный ресурс] / М. Визель. – Режим доступа: <https://librusec.pro/b/351590>. – Дата доступа: 01.10.2020.
6. Eastgate [Electronic resource]. – Mode of access: <https://eastgate.com>. – Date of access: 11.10.2020.
7. Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику : учеб. пособие / А.Н. Баранов. – 2-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
8. Danielewski, M.Z. House of leaves. / M.Z. Danielewski. – New York : Pantheon books, 2000. – 709 p.
9. Schulz, B. The Street of Crocodiles [Electronic resource] / B. Schulz. – Mode of access: <http://en.bookfi.net/book/1657394>. – Date of access: 03.10.2020.
10. Foer, J.S. Tree of Codes / J.S. Foer – Belgium : Visual editions, 2010. – 140 p.
11. Дарвин, М.Н. Литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины / М.Н. Дарвин [и др.] ; под. ред. Л.В. Чернец – М., 1999. – С. 308.
12. Барт, Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт [и др.] ; под. ред. Г.К. Косикова // М. : Прогресс, 1989. – 616 с.

Пастуныў 09.03.2021

FEATURES OF HYPERTEXT LITERATURE (ON THE EXAMPLE OF THE NOVELS “HOUSE OF LEAVES” BY M. Z. DANIELEWSKI AND “TREE OF CODES” BY J. S. FOER)

T. KASHKAN

The article examines the main features of hypertext literature and shows that they can be both typical and electronic. These features are revealed in the novels “House of leaves” by M. Z. Danielewski and “Tree of codes” by J. S. Foer. The analysis suggests that the diversity and multimedia found in the novels is a major feature of this literature. Being the implementation of modern information technology, it is an artistic technique of hypertext literature that is rapidly evolving nowadays.

Keywords: *hypertext, postmodern poetics, electronic literature, nonlinearity, fragmentation.*